

TÜRK ve İSLAM TARİHİNDE BİR SAYFA: BÂBÜRNÂME'DE HAZARALAR

Sinan İLHAN*

Öz

Moğol akınlarıyla birlikte günümüz Afganistan coğrafyasında ortaya çıkmış Türk kavimleri arasında sayılan Hazaralar, 13'ncü asırdan itibaren kaynak ve metinlerde kendine yer bulmuştur. Keza İslam devletleri tarihinin önde gelen şahsiyetlerinden addedilen Bâbürlüler Devleti'nin kurucusu Sultan Bâbü, çok erken yaşlarda Fergana'da yönetime gelmesi ve ardından Delhi'ye kadar uzanan mücadelesinde karşılaştığı hadiseleri ve askeri faaliyetleri kaydederken kaleme aldığı türünün ilk örneği sayılan *Bâbürnâme* adlı hatıratında Hazaralara da değinmiştir. Devlet adamlığı yanında çok iyi bir gözlemci ve tahlil yeteneğine sahip olduğu görülen Bâbü Şah, Hazaraların yaşadığı yerleri, takındıkları tavır ve davranışlar hakkında kıymetli bilgilere eserinde yer vermiştir. Araştırma, Çağatay lehçesinde yazılmış olan *Bâbürnâme*'nin Reşit Rahmet Arat'ın günümüz Türkçesine çevrilmiş eseri ve Anette Susannah Beveridge'nin İngilizce çevirisi metinlerinin mukayeseli tahkikinden neset ederken, Hazaraların kökeni ve ortaya çıkışı hakkında kaynak taraması da yapılmıştır. *Bâbürnâme*'de geçen kavimler hakkında sınırlı araştırmalar yapılmıştır. Müstakil başlık olarak *Bâbürnâme*'de Hazaralar konusu ise ilk defa ele alındığından, halen belirli bir anlayış ve yaklaşım birliğinde buluşulmayan mezkur kavim hakkındaki bu makalenin, yeni ufuk ve pencerelerin aralanmasına yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, *Bâbürnâme*, Sultan Bâbü, Hazaralar, Hazaracat, Bâbürlüler Devleti, Moğollar, Neküderîler, Afganistan.

* Dr., İslam Tarihi Anabilim Dalında müstakil akademisyen ve araştırmacı.
e-posta: sinan.ilhan@proton.me ORCID:0000-0002-6480-8688.

Atf/Cite as: İlhan, Sinan. "Türk ve İslam Tarihinde Bir Sayfa: Bâbürnâme'de Hazaralar". *Dini Araştırmalar* 25/63 (Aralık 2022), 603-630.

<http://doi.org.10.15745/da.1145431>

A Page in Turkish and Islamic History:

Hazaras in the Bâburnâme

Abstract

The Hazaras, who are considered among one of the Turkish tribes that have emerged in the region of Afghanistan with the Mongol invasions, have found their place in historical sources and texts ever since the 13th century. Likewise, Hazaras were also mentioned in *the Bâburnâme*, a memoir penned in Chaghatai Turkic by Babur Shah, one of the most important figures in the history of Islamic states and the founder of the Mughal empire. *The Bâburnâme* represents the first of its kind, detailing the military activities and events that he lived through, starting with his rise to power at a young age in Fergana to his struggles in Delhi. In addition to being a statesman, Bâbur Shah was a stellar observer and was bestowed with an analytical mind, as seen in *the Bâburnâme* which included invaluable information regarding the manners and demeanors of Hazaras and where they lived. This work conducts a comparative analysis of *the Bâburnâme*'s Turkish translation by Reşit Rahmet Arat and its English translation by Anette Susannah Beveridge, as well as reviewing the literature regarding the origin and emergence of the Hazaras. There is scant research concerning the tribes referred to in *the Bâburnâme* and up until today, there has been no consensus on the history of the Hazaras. This work hopes to fill the gap in the literature as it is the first time the Hazaras have been the subject of stand-alone research.

Keywords: Islamic History, *The Bâburnâme*, Sultan Bâbur, Hazaras, Hazarajat, Mughal State, Mongols, Nekudars, Afghanistan.

Summary

The Hazaras are a nation that; there is no agreement and little information about their origins. The lack of written sources on the Hazaras, the lack of attention of the non-Hazaras, and the scarcity of documents and information on this issue prevent a definitive judgment on the history of the Hazaras. When did this nation arise? It is difficult to give definite answers to the questions of when it came to light and where it took on its identity because there were no historical documents or information about the Hazaras prior to the 13th century. For this reason, it is difficult for historians and researchers to express a definite statement or opinion about the identity and general situation of this nation. There are various suggestions that the Hazaras are of Mongolian, Turkish,

and Tajik origin. However, while the stronger Mongols were turning to the west, they also made the Turkish tribes around them migrate to the west as of the 11th century, and then they went to the middle of Europe and invaded. In this process, the Hazaras, accompanied by the Mongols, who also headed to Afghanistan, can be considered a new Turkic nation that originated from the mixture of Turkic nations residing in this region in this period or before.

The word Hazara first appeared in Persian history texts about the Mongols, Ilkhanids, and Timurid Empire in the Khorasan region. In Turkish sources, the first person who mentioned this nation was Babur Shah. The place and situation of the Hazaras in the 15th and 16th centuries of Turkish history will be discussed in this study, with the help of modern Turkish text and an English translation of *the Bâburnâma*, the original of which was written in the Chagatai dialect.

The famous memoir book of *the Bâburnâma*, in which Zahiru'd-dîn Muhammad Bâbur (1483–1530), the founder of the Mughal State in India (1526–1858), tells about his life, covers the period starting with his accession to the throne from the Fergana Valley at the age of 12 and ending a year before he died in India. Babur, who established a global Islamic Empire in India, is a significant figure who established the 16th century with the Ottomans as the Turkish century for the rest of the world. *The Bâburnâma* is more than an autobiography; it is one of the masterpieces of Islamic history that contains multi-faceted and rich content. In addition to being the first work written by a sultan in Turkish history, he observed his environment very well and carried it to the present day by painting his period with information about nature, animals, vegetation, ethnography, and folklore. In addition to his literary and encyclopedic character, Sultan Babur, who mentioned the wars he fought when he left Fergana and came to India, conveyed his struggles and political activities and conveyed vital information about Afghanistan, which is considered the "Heart of Asia" in Muhammad Iqbal's words, apart from statesmanship. It has also left its mark on historical studies.

The word "Hazarajat," which is the name of the region where the Hazaras live, has become this after the use of the words "Kuhistan," "Berberistan," and "Garcistan" in the historical process. The first person to mention the Hazarajat region is the famous historian Al-Baladhuri (died 892–893). Belâzurî, who describes the period from the time of the Prophet Muhammad to the 3rd century Hijri with the classification of region, city, and conquest, used the name "Kuhistan" for the region. When the commander of the Muslim armies, Ibn

Amr al-Ahnaf b. Kais visited Kuhistan in 650 (H. 30) and inquired about the closest city to at-Tabasân, he was told that this was the location. He defeated army of the Hephthalites (Hayâtilah), a tribe of Turks and conquered Kuhistan through war. The Hephthalites were uniting with the Turks and helping the people of Kuhistan. Al-Baladhuri records that another narrator stated that the one who marched on Kuhistan was 'Umair al-Yashkuri.

The high mountain region between the Koh-i-Baba and Hindu Kush mountains in central Afghanistan is known as Hazarajat, which translates as "the Hazaras' homeland." This is a region named for ethnic and religious reasons, not geographical ones. The borders of this region, which some Hazaras prefer to call Hazaristan, are between Bamyan in the north, the Helmand River in the south, Firuzkuh in the west, and Salang Pass in the east. The region's mountain range includes the Safid Koh and Siyah Koh mountains. The height of these mountains varies between 4750 m and 5200 m. Koh-i-Baba, located in the south of Bamyan, is the western extension of the Hindu Kush Mountains and, at 4951 m, is considered one of Afghanistan's greenest regions. Again, the Helmand, Kabul, Murghab, and Panj rivers flow through this region. In history, this region was counted within the geography of Great Khorasan. Located in the northeast of Hazarajat, Bamyan was an important crossroads on the historical Silk Road and was the center of Buddhism. Bamyan was introduced to Islam in the 11th century, during the reign of Mahmud Ghaznavi.

Referring to Hazaras in various aspects, Babur Shah used the term "Hazara" in the sense of military unit and barracks, similar to historians: Turkmen Hazara; Karluk Hazara; Sultan Babur also referred to the word Hazara as a branch, clan, and tribe name. In this context, he mentions the "Rusta Hazara" several times. Babur, who adds rich meanings to the word Hazara, also uses it as a place name: Hazara mountains; Gadai (Kidi) Hazara; in *the Baburnama*, the word Hazara is also mentioned as "Hazaraspi" as a proper noun composition.

Before going to India and establishing his state, Sultan Babur kept his position solid in today's Afghanistan, which is the south of this country, in order not to lose contact with the vast geography of Turkestan, which can be called the homeland, and made efforts to discipline the Hazaras, who are known for their combative identities, and to include them in his army. Shah Babur, who revealed the military details of the raid on the Hazaras who resisted it, did not hesitate to give important information about the climate and geographical conditions. After bringing stability and security to the geography

of Afghanistan, we see Hazaras among the various tribes in the army of Babur, who headed south towards India. Various castles in India are left under the responsibility of the Hazaras. Karluk Hazara is one of the quiet nations in the regions and provinces between Bihar and the Sind river.

It is a fact that the great statesman Babur made huge contributions to our history and culture by analyzing his period very well. At the same time, thanks to his memoirs, which can be considered a *Siyasatnama (The Book of Government)*, it is possible to see the first signs of the Hazaras taking on an independent identity and having an important place in the history of Afghanistan. Today, Hazaras are grouped around Shiite, Hanafi, and Ismaili sects, while Mīrzā Zahīr ud-Dīn Muhammad does not mention the belief structure of this group.

The debates about the identity and historical process of the Hazaras, who originated from the Turkish world and the related societies in various geographies and took their place among the Muslim nations, continue to maintain their warmth in Afghanistan even today. It can be said that thanks to Sultan Babur, the curtain has been lifted a little in the way of understanding the multiple structures and features of the Hazaras.

Giriş

Hazaralar, yeryüzünde menşeleri hakkında üzerinde ittifak sağlanamayan ve çok fazla bilgi bulunmayan bir kavimdir. Hazaraların kendi yazılı kaynaklarının bulunmayışı, Hazara olmayanların ise yeterince ilgi göstermeyip bu husustaki belge ve bilgilerin kıt oluşu nedeniyle Hazaraların tarihi konusunda kesin bir hükme varılmasına engel teşkil etmektedir. Bu kavim ne zaman neşet etti, hangi tarihte gün yüzüne çıktı ve nerede hüviyetlerine büründü sorularının kesin cevaplarını verebilmek güçtür. Zira insanlığın doğuşundan 13. asra kadar Hazaralar hakkında herhangi bir tarihi belge ve bilgiye tesadüf edilmemektedir. Bu nedenle tarihçiler ve araştırmacılar için bu kavmin kimliği ve umumi durumu hakkında kesin bir ifade ve görüşü serdetmeleri imkân dahilinde değildir. Hazaraların Moğol, Türk ve Tacik kökenli olduğu yolunda muhtelif önermeler mevcuttur. Lakin güçlenen Moğollar Batı'ya doğru yönelirken etraflarındaki Türk boylarını da 11'nci asır itibarıyla Batı'ya doğru göç ettirmiş, ardından kendileri Avrupa'nın ortalarına kadar gidip istila etmişlerdir. Bu süreçte Afganistan'a da yönelen Moğolların refakatindeki Hazaralar, bu dönem veya öncesinde bu bölgede meskun Türk boylarının karışımından nevezuhûr olan yeni bir Türk kolu olarak mütalaa edilebilir.

Hazara kelimesi, Horasan bölgesindeki Moğol, İlhanlılar ve Timur devleti hakkında Farsça yazılan tarihlerde ilk defa göze çarpmıştır. Türk kaynaklarında ise bu koldan bahseden ilk kişi Bâbür Şah'tır. Bu çalışmada aslı Çağatay lehçesiyle yazılmış bulunan *Bâbürnâme*'nin günümüz Türkçesi ile İngilizce tercümesi nüshalarından bilistifade Hazaraların, Türk tarihinin 15 ve 16'ncı asır dilimlerinde yeri ve durumu ele alınacaktır. Hazaralar, *Bâbürnâme*'de "Hezare" biçiminde yazılmıştır. Lakin günümüz çalışmalarında bu kavmin ismi "Hazara" biçiminde genel kabul gördüğünden bu yazım şekli kullanılmıştır.¹

Hindistan'daki Bâbürlü Devleti'nin (1526-1858) kurucusu Zahîrüddin Muhammed Bâbür'ün (1483-1530) kendi hayatını anlattığı meşhur hâtırat kitabı *Bâbürnâme*, 12 yaşında Fergana'da tahta çıkışı ile başlayıp Hindistan'da vefatından bir sene öncesine kadar geçen devreyi kapsar. Cihanşümül bir İslam devletini Hindistan'da kuran Bâbür, 16'ncı asır Osmanlılarla birlikte dünyaya Türk asırı olarak âdetâ tescil ettiren mühim bir şahsiyettir. *Bâbürnâme* bir otobiyografi olmanın ötesinde, çok yönlü zengin içerik ihtiva eden İslam tarihinin şaheserlerindedir. Türk tarihinde bir sultan tarafından yazılan ilk eser özelliğinin yanı sıra çevresini çok iyi gözlemleyerek tabiat, hayvanat, nebatat, etnografya ve folklorla² müteallik bilgilerle dönemini resmederek günümüze kadar taşımıştır. Edebî ve ansiklopedik özelliğine ilaveten Fergana'dan çıkıp Hindistan'a kadar geldiğinde, giriştiği savaşları zikreden Sultan Bâbür, yaptığı mücadele ve siyasi faaliyetleri aktarıp Muhammed İkbâl'in deyimiyile "Asya'nın Kalbi" addedilen Afganistan'a ilişkin hayatı bilgileri aktarmasıyla, devlet adamlığı dışında tarih çalışmalarına da damgasını vurmuştur.³

Bâbürnâme'nin,⁴ kaleme alındığı tarihten çok fazla geçmeden torunu Ekber Şah döneminde tercümesine başlanmıştır. Önemli bir tarihsel kaynak olan

- 1 Reşit Rahmet Arat, *Baburnâme – Babur'un Hatıratı-* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1970; Anette Susannah Beveridge, *The Bâbur-nâma in English (Memoirs of Bâbur) Translated from the original Tuki Text of Zahiru'd-dîn Muhammad Bâbur Pâdshâh Ghazi* (London: Luzac & Co., 1922).
- 2 Ömer Faruk Akün, "Bâbürnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınevi, 1991), 4/ 404-408; Hüseyin Baydemir, "Bâbürnâme'de Folklorik ve Etnografik Unsurlar" *Gazi Türkiyat 1/7* (2010), 107-134.
- 3 Akün, "Bâbürnâme", 4/ 404-408. Bâbür Devleti'nin dünya tarih sahnesindeki yeri hakkında bk. Stephen Frederic Dale, *The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010); Douglas E. Streusand, *Islamic Gunpowder Empires Ottomans, Safavids, and Mughals* (Philadelphia: Westview Press, 2011).
- 4 John Leyden – William Erskine, *Memoirs of Zehîr-ed-dîn Muhammed Bâbur Emperor of Hindustan Written by himself, in the Cahaghatâi Türki* (London: Oxford University Press, 1921); Akün, "Bâbürnâme", 4/ 404-408.

eserin ilk tercümesi 1589'da Farsça ile başlamış⁵ ve günümüze kadar dünyada 30 dile çevrilmiştir. D. Vitsen örneğinde olduğu gibi bu eseri tercüme edenler; felsefe, şiir ve edebiyat yeteneğine haiz tarihçi ve siyaset ilminden haberdar şahsiyetlerdir. İngilizce örneğinde görüldüğü üzere önemli dünya dillerine birden fazla kez tercüme edilmiştir. İlk İngilizce tercümeyi, D. Vitsen 1705'te neşretmiştir. Bu tercümelere J. Leyden ve W. Erskine'nin 1826'da, R. M. Caldecot'un 1844'te, F. G. Talbot'un 1909'da ve Wheeler Thackston'un yapıtları 1996'da basılmıştır.⁶ Üç İngilizce tercüme arasında imkânlar ölçüsünde özüne sadık kalınarak, yazarın duygu ve düşüncelerini en iyi yansıtan Anetta Susannah Beveridge'nin⁷ çevirisi, bu araştırmada kullanılmıştır.⁸

Çalışmamızda ana kaynak olarak başvuru olan diğer eser ve çalışma ise Reşit Rahmeti Arat'ın tercümesidir.⁹ Bu iki eser mukayese edilerek sundukları kıymetli bilgiler ve açıklamalar makaleye derç edilmiştir.

1. Hazaraların Yaşadığı Coğrafya

Hazaraların yaşadığı bölgenin adı olan "Hazaracat" kelimesi, tarihsel süreçte Kuhistan, "Berberistan" ve "Garcistan" kelimelerinin istimalinden sonra bu hale bürünmüştür. Hazaracat bölgesinden bahseden ilk kişi meşhur tarihçi Belâzürî'dir (ö.892-893). Hz. Peygamber döneminden h. 3'ncü asra kadar geçen dönemi bölge, şehir ve fethedilme tasnifiyle anlatan Belâzürî, bölge için

5 Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/XXVII.

6 *Bâbürrnâme*'nin tercümeleri ve buna ilişkin muhtelif dillerde yapılan çalışmalar hakkında bk. Teshaboyeva Ziyodakhon Qodirovna, "Scientific Theoretical Study of "Baburname" and Its' Translations into The World Languages", *Journal of Critical Reviews* 7/3 (2020), 416-424.

7 İngiliz Şarkiyatçı Beveridge (1842-1929) 1872'de Hindistan'a gelmiş ve burada İngiliz sömürge yönetimi görevlisi Henry Beveridge ile evlenmiştir. Türkçe ve Farsça metinlerden istifadeyle *Bâbürrnâme*'nin tercümesini 1921'de yapmıştır. Beveridge'nin bir başka önemli tercümesi ise Bâbü Şah'ın kızı Gülbeden Begüm'ün (1523-1603) kardeşi Hümâyûn dönemini anlatan *Hümâyûnnâme*'sinin British Museum'daki Farsça yazma nüshadan tercüme edip 1902'de basmıştır. Farsça metnin de yer aldığı bu nüsha için bk. Anette S. Beveridge, *The History of Humâyûn (Humâyûn-nâma)* (London: Royal Asiatic Society, 1902).

8 Ziyodakhon Teshaboyeva, "Comparative Analysis of Phraseological Units in "Baburname" and Their Different English Translations", *Filology Matters* 1 (2019), 102-108.

9 Türkçe'nin tarihi ve günümüz lehçelerini en iyi bilen bilginlerden aslen Kazanlı olan Arat (1900-1964), mukayeseli Türkoloji araştırmalarının kurulup yerleşmesinde öncülük etmiştir. *İslam Ansiklopedisi*'nin tercüme ve telif yoluyla yayınlanmasına büyük emekler sarf etmiştir. Bk. Nuri Yüce, "Reşit Rahmeti Arat", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınevi, 1991), 3/ 336-337.

“Kuhistan” ismini kullanmıştır. Müslüman ordularının komutanı İbn Amr el-Ehnef b. Kays 650’de (h.30) Kuhistan’a doğru yönelip et-Tabasân şehrine en yakın şehri sorduğunda burası olduğu cevabını almıştır. “Heyatile” (Yaftali Türkleri) onunla karşılaşınca İbn Kays onları hezimete uğratar ve Kuhistan’ı savaş yoluyla fetherder. Heyatileler, Türklerle birlik olup Kuhistan halkına yardım ediyorlarmış. Belâzürî, başka bir ravinin ise Kuhistan üzerine yürüyenin Umeyr el- Yeşkuri diye belirttiğini kaydeder.¹⁰

Hazaracat’a işaret eden ilk kaynaklardan bir diğeri Firdevsî’dir. O, *Şahnamesi*’nde Turan bölgesinin bağımsız bir bölgesi olarak “Berberistan” adıyla zikrettiği gibi,¹¹ buranın başka bir adı olan Kuhistan’ı da anmıştır.¹²

“Berberistan” kelimesinin, geçen asırda yazılan bir eserde dahi “Hazaracat” bölgesinin adı olarak zikredilmesi keza dikkat çekicidir.¹³ Bu da günümüz Afganistan’ında istisnasız bütün etnik zümreler arasında kavmiyetçiliğin ve birbirine bakışın somut bir göstergesi olsa gerektir. Mezkur kaynak, Emir Abdurrahman zamanında Peştûnlarla Hazaralar arasında Uruzgan’da meydana gelen kinden ve nefretten bahsederken “Afganlar” ve “Berberîler” tanımlamasını yapıp,¹⁴ “Hazaracat’ın muhtasar tarifi” başlığıyla “ Berberistan, Afganistan’ın ortasına düşen bir memlektir. Doğu tarafından Kabil ve Gazne’ye, kuzey tarafından Özbek Türkmenistan’ına, güney cihetinde Kandahar ve Veziristan’a, batıda ise Farah ve Herat’la sınırdadır.” dedikten sonra, Hazara halkının sadece kendi beylerine itaat etmelerinden, zamanın Kabil ve Kandahar yönetimlerinin bu kavmi hükümlerlikleri almada çektiği sıkıntılardan söz eder.¹⁵

10 Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Fütûhu’l-büldân Ülkelerin Fetihleri*, trc. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 463; Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Bağdâdî el-Belâzürî, *Fütûhu’l-büldân* (Kahire: Mevsû’ât Matbaası, 1901), 410; İmam Abu’l-Abbas Ahmad ibn Jabir al-Balâdhuri, *Futûh Al-Buldân*, trc. Francis Clark Murgotten (New York: Columbia University, 1924) 2/159-160.

11 Firdevsî, *Şehnâme*, trc. Necati Lugal (İstanbul: MEB Yayınları, 1994), 2/ 189, 191-192, 194, 196, 208, 218, 224, 224, 228, 231-232, 237.

12 Firdevsî, *Şehnâme*, 2/455.

13 Muhammed Yusuf Riyazî Herevî, ‘*Aynu’l-vekayi’ Tarih-ı Afganistan der Salhayı 1207-1324*, nşr. Muhammed Asif Fikret Herevî (Tahran: İntişarat-ı Mahmud Afşar Yezdî 1990 (1369)), 49, 91, 206, 207, 211, 215, 240, 254. Yazar, bir vakanüvis gibi 1828-1945 yılları arasında Afganistan’da yaşanan hadiseleri yazmıştır.

14 Herevî, ‘*Aynu’l-vekayi*’, 206-207.

15 Herevî, ‘*Aynu’l-vekayi*’, 208-211.

Tarihçi ve coğrafyacı Yakût el-Hamevî (ö.1229) Garşistan (Garcistan) hakkında çok kıymetli bilgiler sunmaktadır. Herat'ın arkasına düşen, herhangi bir sultanının bulunmadığı ve bir padişahın da ona yol bulmadığı bir bölge olduğunu belirterek Hazaracat'ın zorlu coğrafyasına işaret eden ilk kaynaklardandır. Hamevî, buranın Herat, Gur, Gazne, Kabil ve Belh arasındaki bölge olduğunu, Garşistan kelimesinin, dağ anlamına gelen “ğarc” ve melik anlamına gelen “şar” kelimesinden doğduğunu ve anlamının “Melikin Dağları” anlamına geldiğini, halkın bunu Garcistan diye telaffuz ettiğini, (kitabın yazıldığı güne kadar) halkın yöneticilerine “Şar” dediklerini, coğrafyasının geniş olduğunu, bir çok yerleşim yerinin ve nehirlerin bulunduğunu, demir kapılarla muhkemleştirilmiş yerleşim birimlerine (kalelerine) ancak izinle girilebildiğini, “İki Ömer'den kalan adaletin”¹⁶ buraya hükmettiğini serdedir.¹⁷

Hazaraların vatanı anlamındaki Hazaracat, Afganistan'ın orta kesiminde bulunan Kûh-ı Baba ve Hindukuş dağları arasında kalan yüksek dağlı bölgedir. Burası coğrafi saiklerle değil de etnik ve dinsel nedenlerle isimlendirilmiş bölgedir. Bazı Hazaraların, Hazaristan ismini tercih ettikleri bu bölgenin sınırları kuzeyde Bamyân, güneyde Helmand Irmağı, batıda Firuzkuh ve doğuda Salang Geçidi arasındadır. Bölgenin dağ silsilesi Safid Kûh ve Siyah Kûhlara kadar uzanır. Bu dağların yüksekliği 4750 m ile 5200 m arasında değişir. Bamyân'ın güneyinde yer alan Kuh-ı Baba (Baba Dağı) Hindukuş dağlarının batı uzantısını teşkil edip, 4951 m'lik yüksekliği ile Afganistan'ın en yeşil bölgelerinden birisi addedilir. Yine Helmend, Kabil, Murğab ve Panj nehirleri bu bölgeden akar. Bu bölge tarihte Büyük Horasan coğrafyası dahilinde sayılmıştır. Hazaracat'ın kuzeydoğusunda yer alan Bamyân tarihi İpekyol'da önemli bir kavşak olup, Budizmin merkeziydi. Bamyân, Taliban tarafından 2001 yılında tahrip edilen 35m x 50m ebadındaki iki büyük Buda heykeliyle meşhurdur. Bamyân, Gazneli Mahmut döneminde 11. asırda İslam ile tanışmıştır.¹⁸

Musevi ise Hazaraların 1880'lere kadar Hazaracat denilen Afganistan'ın ortasındaki bölgede gerçek bir muhtariyet ve özerk yapı çerçevesinde yaşadığını, bu vakte kadar Peştûnların buraya gelemediğini, Kabil merkezi yönetiminin de Hazaraları kendi egemenliği altına alamadığını kaydeder. Kabil'in batı ve kuzeybatısına düşen Hazaracat 1880'den önce Gazne, Kallat-ı Galzai

16 Hz.Ömer (R.A.) ve Emevi Halifesi Ömer b. Abdülaziz kastediliyor.

17 Şihâbüddîn Ebû Abdullah Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Kahire: 1906), 6/277-278.

18 Arash Khazeni, “Hazâra i. Historical geography of Hazârajât”, *Encyclopedia of Iranica*, 12/77-81. <http://www.iranicaonline.org/articles/hazara-i> (25.10.2015).

(Qallat-e Ghalzayi, قلات غلزي), Belh, Enderab mıntıkları ve Herat'ın sınır bölgelerini kapsıyordu.¹⁹

Timurhanof, Hazaracat'ın kapsadığı alanın 19'ncu asırda küçüldüğünü ve baskıya maruz kaldığını, 100 ile 150 bin km2 arasında bir daralmadan bahisle Meydan Vardak'ta 1820'lerde Hazaraların Taciklerle beraber yaşadığını, ancak "Afganların" yani Peştûnların göçü nedeniyle 1870'lerde buradaki Hazara varlığının ortadan kalktığını ve 19'ncu asrın sonlarında Hazara nüfusunun 1,5 milyona baliğ olduğunu kaydeder.²⁰

Hazaracat'ın 1819-1880 yılları arasında tamamıyla Hazaraların yaşadığı bir bölge olduğunu belirten Timurhanof bu bölgenin kapladığı alanı ve sınırlarını aşağıdaki biçimde nitelendirir. Bu yerleşim yerleri ve isimlerinin, geçen asır ve günümüzdeki koşullar çerçevesinde değişmiş olabileceği tabiidir:

Hazaracat'ın kuzeydoğudaki sınırın Mezar-ı Şerif'in 20 km güneyinde kâin Tenge-i Kuh'tan başlar, buradan güneye doğru Dergez (Dar Gaz, درگز), Dîrîgz²¹ nehri boyunca Boynu Kara (Boyna Qara, بوينه قره) ormanlarını geçerek daha sonra Ak Köprü (Aq Kaprak, Aq Koprük, اق کپرک), Kara Keşen (Qarah Kashan, قره کشان) ve Dendan Şiken (Dandan Shikan, دندان شکن) geçitleriyle devam eder. Burada Serhab (Shorkhab, سرخاب) ve Siyah Hak'a (Siah Khak, سپاه خاک) katılmaktadır. Oradan doğuya Hacer (Hajar, هاجر) ve Lurak (لورک) köylerine doğru uzanıp, Gorbând (Ghorband, غوربند) nehrini geçerek Dû Âb'la (Doab, دوآب) birleşir. Sonra tekrar güneye doğru Kotandar (Qotandar, قوتندر) Geçidi'ne ve Zeymûnî (Zay Mooni, زيمونی) köyüne uzanır. Bu noktadan batıya doğru Siya Hâr (Sia Khar, سیاخار); Calrîz (Jalriz, جلریز), Surh Seng (Surkh Sang, سرخ سنگ), Cûkol (Jau Qol, جو قول) ve Gerden-ı Dîvâre-ı Niyâ (Gardan-e Divar-e Nia, گردن دیوار انیا) köyleriyle buluşur. Bu hat, bilahare güneydoğu cihetinde Nânagay Şenbe (Nanagai Shanba, نانگی شنبه) köyü ve Sorh-ı Seng (Shorkh Sang, سرخ ننگ),

19 Sayed Askar Mousavi, *The Hazaras of Afghanistan An Historical, Cultural, Economic and Political Study* (London: Curzon Press, 1998), 65; Seyyid Asker Mûsevî, *Hazarahay-ı Afganistan (Tarih, Ferheng, İktisad, Siyaset)*, trc.Esedullah Şifayi (Tahrân: İntişarat-ı Simurğ, 2000 (h.ş.1379)), 99.

20 L. Timurhanof, *Tarih-i Milliyyi Hazara*, trc. Aziz Tuğyan (Kum: İntişarat-ı İsmailiyan 1993 (1372)), 60.

21 Yer isimlerinin Farsça yazımı hakkında bir yeknesaklık mevcut değildir. Dergez ismi Timurhanof'un eserinde دیرگز ve Musevi'nin yapıtında ise درگز biçiminde yer almaktadır. Mousavi'nin İngilizce doktora çalışmasını teşkil eden mezkur eserindeki İngilizce yazımlara da yer verilmiştir.

Ser-1 Hevât (Sare-e Khavat, سر خوت), Bal Kara (Bal Qara, بال قره), Şamultû (Shamulto, شملتو) ve Bonân (Bonan, بنان) geçitleriyle Allahu Ekber köyüne varır. Bu sınır buradan Gazne'nin 26 km batısına ve sonra Gazni-Kandahar yolu üzerindeki dağlara müsavi biçimde Kandahar civarına kadar gelir.²²

Hazaracat'ın güney sınırı ise Meydan Vardak'tan başlayıp, Kallay-ı Asya (Qalla-e Asiah, قلاى آسیا) ve Moğor'ı (Moqor, مقر) geride bırakarak Nahorb (Nakhorb, ناخورب) nehrine vardığında Şah-ı Meşhed (Shah-e Mashhad, شاه مشهد) tarafına doğru devam eder. Sonra batı yönünde Beden Mezar'ın (Badan Mazar, بدن مزار) alt kısmından Bend-ı Kotel-ı Tahirî (Band-e Kotal-e Tahiry, بند کوتل طاهری), Murğâbî (Morghabi, مرغابى), Çermistan (Charmistan, چرمستان), Meyan Coy (Mian Joy, میان جوی), Ay Kelan (Ay Kalan, آى كلان), Ten-ı Morg (Tan-e Morgh, تن مرغ), Çekâlû (Chakaloo, چکالو), Lokorma (Lokorma, لوکرمه), Bend-ı Zerb (Band-e Zarb, بند زرب), Bagram ve Paye Kuh'tan (Paya Koh, پای کوه) Ziyaret-ı Hac (Ziarat-e Haji, زیارت حاجى) köyüne gelir. Tagâb Hor (Tagab Khor, تنگاب خور) tarafına sıra dağlar boyunca Zerd Bîd (Zard Bed, زردبید) yakınındaki geçide kadar uzanır.²³

Bölgenin batı hududu ise Siyalur (Sia Lur, سیالور) köyü yakınındaki Bend Berme'den (Band Barmah, بندبرمه) başlar; batı tarafında Tûlûk (Tulok, تولوک), Mâh Gül (Mah Gol, ماه گل), Pularistan (Polaristan, پولارستان), Siyalek (Sia Lak, سیالک), Kala (Qalla, قلا), Tekman Kuh (Tekman Koh, تکمان کوه), Şahinek (Şahinak, شاهینک), Canur (Janoor, جانور) ve Çalçu (Chil Chava, چلچوا) köylerini geçtikten sonra Hayr Hanak (Khair Khanak, خیر خانک) tarafına devam eder. Ve oradan Murğab boyunca Bala Murğab'ın 20 km yakınındaki noktaya kadar uzanır. Ardından Bend-ı Türkistan güzergahı yoluna ve Bukan (Bookan, بوکان) köyüne ulaşır.²⁴

Hazaracat kuzeyde Kalay-ı Veli (Qalla-e Wali,), Çar Şiniye (Char Shinia,), Kalay-ı Noh Dere (Qalla-e Nau Dara,), Tukul (Tukul,), Dehen Dere (Dahan Dara) ve Bol Çerağ'ı (Bol Chiragh) içerir. Kuzeybatıda Kavliyan (Kawolian,) ve Durdey (Dor Day) yerleşim yerlerine kıvrılarak Ser-1 Pol'un (Sari Pol,) 20 km güneyine ulaşır. Buradan Hâce Kurum (Khaja Qorom,), Bala Kurum (Bal Qorom,) ve Tenge-i Kuh'a (Tanga-e Koh) taraf devam eder.²⁵

22 Timurhanof, *Hazara*, 57-58; Mousavi, *Hazaras*, 65; Mûsevî, *Hazaraha*, 99.

23 Timurhanof, *Hazara*, 58; Mousavi, *Hazaras*, 65-66; Mûsevî, *Hazaraha*, 99.

24 Timurhanof, *Hazara*, 58-59; Mousavi, *Hazaras*, 66; Mûsevî, *Hazaraha*, 99-100.

25 Timurhanof, *Hazara*, 59; Mousavi, *Hazaras*, 66; Mûsevî, *Hazaraha*, 100.

Hazaralar, Hazaracat bölgesinde muhtelif Türk asıllı kavimler ve Taciklerle birlikte yaşamışlardır. Bu vakıa, Hazaraların adigeçen kavimleri dil ve etnisite bakımından kendilerine yakın hissetmelerinin doğal bir yansımasıdır.²⁶

Modern çağlardaki savaşlar, işgaller, çatışmalar ve ekonomik sıkıntılardan dolayı Hazaralar, günümüzde Afganistan'ın geneline yayılmış ve dış dünyaya açılmış olmalarına karşın, Hazaracat'ta başat durumlarını sürdürmektedirler. Hazaralar, günümüz Afgan toplumunun en hareketli, değişime ve dönüşüme açık kesimini teşkil etmesi hasebiyle Avrupa, Avusturalya ve ABD'ye yönelik göç dalgasında da ön saflarda yerlerini bariz biçimde almışlardır. Halihazırda ülkemizde mevcut Afganlar arasında da Hazaralar, belirgin biçimde göze çarpmaktadır.

Hazaraların geçmişte, Afganistan'ın dağlık ve en soğuk bölgelerinde neden yaşamayı tercih ettikleri konusunda berrak bir görüş ve sebep mevcut değildir. Afganistan, tarih boyunca imparatorluklarla güç odaklarının çekişme ve kavgalarına sahne olmuştur. Hazaralar, zor ve meşakkatli coğrafyada adeta doğal bir kalkan ve savunma hattını teşkil eden iç mıntikalardaki yüksek dağlık bölgelerde yani Hindukuş sıradağları etrafında yaşamayı yeğleyip, çevrelerindeki çoklu inanç yapılanmalarından bilistifade mensubiyet çeşitliliklerini arttırarak tarih sahnesinden silinmemeyi başardıkları düşünülmektedir. Bugün Hazara toplumunda sırasıyla Şii (12 İmam), Sünni ve İsmailî inanç çeşitliliği mevcuttur. İlk kaynaklarda Hazaraların inanç mensubiyetleriyle ilgili hiçbir kayda rastlanmamıştır. İlhanlı hükümdarlarından Gazan Han'ın (1271-1304) Moğolları Şiileştirerek Müslüman yapmasının ve Şiiliği yaymaya çalışan dâ'ilerin bu coğrafyaya gelmesinin yanı sıra, Hazaracat bölgesini çevreleyen Sünnilerden etkilenmemek ve İslam öncesi inanç ve adetlerini Şiilikte sürdürebilme imkanını yakalamaları hasebiyle bu mezhebi seçtiklerini belirten Timurhanof, Moğollardan 19'ncü yüzyılın sonlarına kadar hiçbir gücün bölgeye hakim olamadığını vurgular. Timurhanof, Hazaraların kendilerini "ateşli" bir Şii görmediklerini de savunur.²⁷ Öte yandan, Hazaraların yönetime vergi vermemek amacıyla dağlık bölgelere yerleştiklerini savunan görüş de mevcuttur. Timur, Kandahar'ın kuzeyine 1390'da akın yaptığında burada yerleşik Hazara halkından vergi ve bağ ister. Hazaralar, vergi ve haracı vermekten imtina ettiklerinden civardaki dağlara kaçmışlardır.²⁸

26 Timurhanof, *Hazara*, 59.

27 Timurhanof, *Hazara*, 50-53.

28 David Price, *Chronological Retrospect or Memoirs_of_the Principal Events of Mahommedan History from Death of the Arabian Legislator to the Accession of the Emperor Akbar*

2. Hazara Kelimesinin İlk Defa İstimal Edilmesi

Umumi dünya tarihi yazımının ilki sayılan büyük tarihçi Ebü'l-Hayr Reşîdüddîn (1247-48-50 / 1318),²⁹ Vassâf ile birlikte Hazaralardan bahseden ilk iki tarihçiden biridir. Reşîdüddîn Hazaraları Neküderîler diye tanımlayarak, 1278-79 (h.677) kışında bu unsurların iki bin civarında süvariyle Fars vilayetine hücum ettiğini ve Şiraz kentinin kapılarına dayandığını belirtir. Neküderîlerin komutasını 1299-1300 (h.698) yıllarına kadar Bucay'ın oğlu ve Çağatay'ın torunu Abdullah üstlenir. Ondandır sonra yerine geçen Berak'ın oğlu Duva da 1301'de (h.680) Fars'a akınlar yaparak Âbâkâ Han'ın bayrağını Şam'a kadar taşıma cüretini gösterir. Abaka Han 16 Ağustos 1279'da (h.23.3.879) Herat'a gidip Karauna beylerini boyunduruğu altına alır.³⁰

Yine bu dönemin tarihçilerinden Seyfi Herevî 1282-1321'de (681-721) komutan Neküder ve Neküderîler hakkında önemli bilgiler verir. Neküder 1262'de (h.660) Abaka Han ile ters düşüp Murgab'dan ayrılınca, Han onu geri döndürmek veya cezalandırmak için kardeşi Şehzade Tabsin Oğul'u onun üzerine gönderir. Üzerine kuvvet geldiğini duyan Neküder, bulunduğu "Endhoy'dan Avganistan'a (Afganistan)" çekilir. Komutan Neküder yenilir ve "ele geçirilen 400 Neküder" in hepsi Han'ın emriyle asılır.³¹

Hazara kelimesinin ilk defa geçtiği eserlerden bir diğeri de Timur tarafından 1401-1402'de (h.804) huzuruna çağrılıp bizzat Nizameddin Şamî'ye yazdırılan *Zafername*'dir.³² Şâmî "hazara" kelimesini bin kişilik askeri birlik

and the Establishment of the Moghul Empire in Hindustan from Original Persian Authorities (London: 1821), 3/535.

29 Hekim bir Yahudi ailenin çocuğu olarak Hemedân'da doğan, 30'lu yaşlarında ihtida eden ve Abakan Han zamanında (1265-1282) İlhanlılar Devleti'nin hizmetine giren, 23 sene vezirlik yapan, ancak güç savaşının kurbanı olup, Sultan Olcaytu'nun 1316'da zehirlenerek ölmesinden sorumlu olmakla itham edilip 17 Temmuz 1318'de asılmıştır. İlahiyat, felsefe, ziraat, ölçüler, takvim, jeoloji, mimarlık ve gemicilik gibi muhtelif alanlarda eserler yazan çok yönlü büyük şahsiyet için bk. Karl Jahn, "Cihan tarihçisi Olarak Reşîdüddin", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, ed. Zeki Velidi Togan (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1966), 3 (cüz3-4) / 227-236; Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedânî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/19-21.

30 Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedânî, *Câmi'ü't-tevârih*, yay. Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevî (Tahran: Elbruz Yayınevi, 1373/1994), 2/1108-1109.

31 Seyf b. Muhammed b. Yakub el-Herevî, *Târîhnâme-i Herat*, tsh. Gulamrıza Tabâtabâimecd (Tahran: İntişârât-ı Esâtür 1383/2005), 297-298.

32 Nizameddin Şâmî, *Zafernâme Târîh-i Futûhât-ı Emîr Timûr Gûrkânî*, yay. Penâhî Simnânî (Tahran: İntişârât-ı Bâmdâd 1363/1984), 4. Bilahare Şerafeddin Yezdî gibi müellifler Timurîler tarihinin ilk yazılı kaynağı olan bu yapıtı mehzaz göstermeyerek eserden yola

olarak kullanır: “Köle ve kadim taraftarlardan (müteşekkil) Hazaranın komutanı Mübarekşah Mukrît,”³³ “Hazara (bin) ve sadde (yüz) komutanlarına emretti.”³⁴ Bu askeri yapılanma günümüzde tabur ve bölüğe tekabül etmektedir.

15'nci asırda yaşamış olan Şerafettin Ali Yezdî (ö.1454) ise *Zafername*'sinde Hazara kelimesini istimal etmesinin yanı sıra Hazaracat (هزاره جات) kelimesini salt özel bir coğrafi bölge için değil, 1000 kişiden müteşekkil askeri kışla ve birlik yani tabur için kullanmıştır.³⁵ Hatta söz konusu kelime, Afganistan dışındaki yerlerde bulunan kışlalar ve birlikler için “Oyrad/Oyirat'taki hazaracat (alay)” ile Taşkent'teki “tümen ve hazaracat (alaya)” de kullanılmıştır.³⁶

Keza Bâbür Şah yukarıdaki müellifler gibi “hazara” terimini askeri birlik ve kışla manasında müteaddit defalar kullanmıştır: “Dere-i Hoş'ta Türkmen Hazarasına akın ettiğimiz zaman,”³⁷ Kedi-Hazara,³⁸ Türkmen Hazarası,³⁹ Karluk Hazarası⁴⁰ örneklerinde olduğu gibi.

Bâbür Sultan, Hazara sözcüğünü bir kol, boy ve aşiret ismi olarak da anmıştır. Kunduz'dan kendi halkına aldırmandan Kabil'e giden Hüsrev Şah'a mensup boy ve aşiretler arasından birisinin Rusta Hazarası olduğunu Beveridge belirtir.⁴¹ Arat ise “Rusta-Hazarayı” yer ismi olarak tercüme etmiştir: “Hüsrev Şah, kendi halkına aldırmandan, Kabil'e gitmek niyeti ile, Kunduz'dan çıktığı zaman, ona mensup olan il ve ulus beş - altı kısma ayrılır. Bedahşan'dakilerden bir kısım, Şeydim Ali Derban kumandasında olup, Rusta Hazarasında bulunuyordu; Pencşir yolu ile aşır, bu yurttan iken, bize mulazemet etti. Bir kısım da,

çıkıp aynı başlık ve içerikle telifler meydana getirmişlerdir. Keza Tahran'daki Bamdad Yayınevi'nin de bu eseri basarken iç kapakta alt başlık olarak “*İran Şehirlerinin En Kanlı Katliamının Macerası*” yazması, Timur'u İran'da katliamlar gerçekleştiren bir hükümdar olarak resmetme çabasından başka bir şey değildir.

33 Şâmî, *Zafernâme Târih*, 70.

34 Şâmî, *Zafernâme Târih*, 95.

35 Şerafeddin Ali Yezdî (Ali b. Muhammed Emin Şemseddin Ali el-Kıreytî et-Tabesî), *Zafername-i Timurî*, thk.Seyyid Said Mir Muhammed Sadık (Tahran: İran Meclis Arşiv ve Müttezeler Kütüphanesi), 83 - 84, 520, 564, 588-589, 663, 1067, 1126, 1172, 1199, 1278, 1282.

36 Yezdî, *Zafername*, 1199, 1278.

37 Arat, *Baburnâme*, 1/21; Beveridge, *Bâbur-nâma* 1/27.

38 Arat, *Baburnâme*, 2/247; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/ 250.

39 Arat, *Baburnâme*, 1/ 21, 2/248, 250, 308-310; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/ 27, 251, 253, 311-313.

40 Arat, *Baburnâme*, 2/369-370; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/391-393.

41 Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/196.

Yusuf Eyyub ve Behlul Eyyub kumandasında idi; onlar da bu yurttan hizmetimize geldiler. Bir kısım da, küçük kardeşi Veli kumandasında, Hutlan'da ve biri de, Yılcık, Neküderî, Kakşal ve Kunduz vilayetinde oturan Aymaklardan ibaretti.” Rusta Hazaraları *Bâbürnâme*'de sadece bir kez yer almıştır.⁴²

Hazara kelimesine zengin anlamlar katan Bâbü, yer ismi olarak da bunu istimal eder. Dağların yerlerinin aşağılarda olduğunu kaydeden Bâbü: “Gûr, Gezyû (Kerbu, Karnûd, Kuzûd) ve Hazara dağları da buna benzer dağlardır.”⁴³ Damga vergisi, Kabil valiliği, Pencşir ve Kedi (Gadai, Kidi) Hazara'nın geliri, hayvan vergileri ve kapıların kontrolü onundu (Baki Çaganyânî).⁴⁴

Bâbü Şah, Fergana'dan Horasan'a ve Kabil'e doğru gelirken Kabadiyan'a vardığında Çaganyan, Şehr-i Safa ve Tirmiz'i elinde tutan Baki Çaganyânî gelip kendisine biat eder.⁴⁵ Bâbü'e katıldığı andan itibaren orduda önemli işlevler gören, onun güvenine mazhar olup nezdinde çok güçlü bir yere kavuşarak Hindistan'ın fethine kadar askeri harekâtlarda reyî çoğunlukla geçerli sahip olan bir komutan olmasına⁴⁶ karşın, insani davranışları ve şerir durumu nedeniyle Bâbü tarafından da eleştirilen ilginç bir şahsiyettir. Bu kişinin cimri, “alçak, kötü kalpli, haset sahibi ve ahlaksız” birisi olduğunu yazmaktan kendini alamayan Bâbü,⁴⁷ adeta bir öz eleştiride bulunmakta ve onun kötülüğünü hiçbir zaman yüzüne vurmadığını kaydeder. Onun çeşitli defalar kendisinden ayrılma talep ve nazlarından bıkan Sultan Bâbü, Hindistan tarafına gitmesine izin verip, refakatine verdiği askerlerle Hayber Geçidi'ne kadar güvenliğini sağlar. Yar Hüseyin Derya Han, etrafına topladığı Dilezâk ve Yusufzai Peştun kabile mensuplarıyla birlikte yolları kesip şakîlik yaparken, o esnada Hayber'den Keçe-Kût'a varan Çaganyânî'ye saldırır, adamlarıyla birlikte onu öldürür ve karısını alır. Bâbü, ona hiçbir kötülük yapmadan salıverdiğini, fakat kendi kötülüğünün Çaganyânî'nin peşini bırakmadığını ve yaptıklarının bedelini ödediğini yazar.⁴⁸

42 Arat, *Baburnâme*, 2/193-194; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/196.

43 Arat, *Baburnâme*, 2/219; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/222.

44 Arat, *Baburnâme*, 2/247; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/250.

45 Arat, *Baburnâme*, 1/42; 2/186; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/48, 1/188.

46 Arat, *Baburnâme*, 2/194-195, 197, 226-227, 230, 236, 243, 245-246, 359; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/196-197, 199, 230-231, 239, 248-251,

47 Arat, *Baburnâme*, 2/246-247; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/248-249.

48 Arat, *Baburnâme*, 2/247-248; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/250-251.

Keza Bâburname'de Hazara kelimesi, özel isim terkihi olarak “Hazaraspi” biçiminde de geçmiştir. Beveridge tercümesinde, Hazaraspi'den bahseder ve Mîr Pîr Dervîş Hazaraspi'nin kardeşi Ali ile birlikte Belh'i 1453'te yönettiğini dipnotta belirtir.⁴⁹ Arat ise Hazaraspi'yi sadece “Hezâre muharebesinde” diye çevirmiştir.⁵⁰ Öte yandan Hazarasp, Hârizm civarında bir kalenin adı olarak kullanılmıştır.⁵¹ Farsçada “bin at”⁵² anlamına gelen Hazarasp'in, Horasan coğrafyasında kişi ismi olarak daha eski tarihlerde de kullanıldığı görülmektedir. Mesela meşhur Türk tarihçisi, alim ve vaiz Sıbt İbnü'l-Cevzî (1186-1256), İsfahan'da komutanlık yapmış Hezarasp b. Tengiz'den (ö.1070) bahseder.⁵³

Hazaraların Semerkand'ın doğusunda bulunan Hisar'da yöneticilere isyan ettikleri de vaki olmuştur. “Miranşah Mirza, babası Uluğ Bey Mirza ile düşman olup, isyan eden Hazaralar arasına katılmış, fakat itidalsizliği yüzünden, burada kalamayarak, o da Husrev Şah'ın yanına gelmişti.”⁵⁴ Göçebe Sultan Mesud Hazaraları hayvanlarına konulan vergiyi ödemeyip tahsildarlara karşı isyan etmeleri nedeniyle Bâbür, Meydan Vardak üzerinden Gazne'ye gelip Çetu civarındakilere akın yapar, ama istenilen netice elde edilemez. Öte yandan mezkur Mesud Hazaraları, Gardiz ve Gazne yollarına da hücum ederek kamu düzenini bozmuşlardı.⁵⁵

3. Bâbür Şah'ın Hazâralarla Mücadelesi

Sultan Bâbür, Hindistan'a gidip devletini kurmadan önce, anavatan denilebilecek geniş Türkistan coğrafyasıyla irtibatı kaybetmemek amacıyla buranın güneyini teşkil eden günümüz Afganistan'ında mevziyi sağlam tutmuş ve sorun bırakmamak için mücadelecî kimlikleriyle tanınan Hazaraları disiplin altına almak ve ordusuna katmak için çaba sarf etmiştir. Sultan Bâbür bu gayretlerini özetle şöyle dile getirir:

49 Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/50.

50 Arat, *Baburnâme*, 1/44.

51 Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 8/462; Ali Ekber Dihhudâ, *Lugatnâme*, ed. Muhammed Muîn ve Seyyid Cafer Şehîdî, (Tahran: Tahran Üniversitesi,1998), 11/ 23643.

52 Yahya Kemal Beyatlı'nın Akıncılar şiirindeki “Bin at” vurgusu ve ifadesinin, ulustaki kolektif bilinçaltının coğrafyaları aşarak asırlar sonra dışa yansımaları mütalaa edilebileceği akla gelmektedir.

53 Sıbt İbnü'l-Cevzî (Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî (581/1186 -654/1256), *Mir'âtü'z-zamân fî Târîhi'l-a'yân* (Beyrut: er-Risâletü'l-â'lemiyye, 2013), 19/231.

54 Beveridge, *Bâbur-nâma* , 1/95.

55 Arat, *Baburnâme*, 2/224-225; Beveridge, *Bâbur-nâma*,1/228.

Kaderin “intikam alıcı” olması nedeniyle kötülük edenin kadere bırakılmasını, kışın zorlu koşulları nedeniyle mekan değişikliğine gitmediğini; Kabil’e geldiklerinden itibaren Türkmen Hezâresinin “haddi aşır yollarda şakîlik ettiğini”, bunlara “hadlerini bildirmek” maksadıyla Mirza Uluğ Beyin Bostan-Saray yerine gitmek üzere yola koyulduğunu, akıncıların Dere-i Hoş’ta Cenglik bölgesine⁵⁶ irsal kılındığını, zira Dere-i Hoş civarındaki bir mağarada biraz Hazaranın gizlenmiş olduğunu, buraya akın yapıldığında bütün seferlerinde bulunan güçlü ve yiğit komutanı Derviş Kökeltaş’ın dikkatsiz davranarak mağaranın girişine fazla yaklaşmasıyla içerdeki bir Hazaranın atıldığı okla göğsünden yaralanmasıyla öldüğünü; “Türkmen Hazarasının” kemiyetli miktarının kışlak olarak Dere-i Hoş’u seçmiş olmalarından mütevellit üzerlerine yüründüğünü, buranın güzel bir ırmak olduğunu, dere girişinde yarım kürûh⁵⁷ kadar bir boğazın bulunduğunu, buradaki yolun dağın yamacında yer aldığını ve bu yolun alt tarafında elli-altmış karı (yard) yüksekliğinde dik kayalığın mevcut olduğunu kaydeder. Bâbü Şah bu yamacın üst tarafındaki ince patika yoldan atlıların ancak teker teker geçebildiğini, bu boğazdan geçmeye başladıklarında öğleden sonra ikindiye doğru yürüyerek, onlara yetişmeden önce konakladıkları yerde askerlerin Hazaranın semiz bir devesini kestiklerini, etinin kebabın yanı sıra güveçte pişirilip, yenildiğini, etin çok lezzetli olduğunu ve bazı kimselerin bunu kuzu eti sandıklarını zikreder. O, Türk mutfağının Hint alt kıtasını etkileyip yaygınlaşmasına da son derece kıymetli ve değerli katkı sağlamıştır.⁵⁸

Eserinde Hazaralar üzerine yapılan akına ilişkin askeri ayrıntıları serdeden Bâbü Şah, yaşanan iklim ve coğrafi şartlarla alakalı mühim malumatlar vermekten imtina etmemiştir. Bir habercinin gelip, dar bir geçitte Hazaraların suyu kütüklerle güçlendirerek, askerın geçişi tutmaya çalıştıklarını bildirmesi üzerine hemen harekete geçildiğini, karın o kış fevkalade yağması nedeniyle yolsuz yerden yürümenin meşakkatli olduğunu, dere kenarının tamamen buz

56 Cenglik (Jangalak) Çehçeran ile Bamyân arasında yer alır. Günümüzde de bu bölge Hazara bölgesi sayılır. bk. Geographical Names, “Jangalak: Afghanistan”.

57 Bâbü Şah’ın sıklıkla kullandığı bu ölçü birimi 4.000 kadem (bir mil) uzunluğundadır. bk. Dih-hudâ, *Lugatnâme*, 12/ 18301.

58 Geniş bilgi için bk. Divya Narayanan, *Cultures of Food and Gastronomy in Mughal and post-Mughal India* (Heidelberg: Heidelberg Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2015) Erişim 25 Mart 2022 http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/19906/1/Pub_Diss_Narayanan_07.12.2015_F.pdf; Shakesh K Singh, *The origin and evolution of the Mughlai cuisine in north India* Erişim 25 Mart 2022 https://www.academia.edu/38225634/mughlai_cuisine_origin_and_evolution_Shakesh_Singh_docx

tuttuğunu, buz ve kar yüzünden burayı geçmenin neredeyse imkansız hale geldiğini, Hazaraların suyun geçit yerini kestikleri ağaçlarla kapatmalarından ve bu civarda atlı ve piyade olarak, ok atıp çarpıştıklarından bahseder. Gerekli hazırlıkların ve ikmalin yapılmadan sefere çıkıldığını ikrar etmekten yüksünmeyen Sultan Bâbü, itibar ettiği komutanlarından Muhammed Ali Mubeşşir'in zırhsız olduğu halde cesurane biçimde ağaç engellerinin bulunduğu yola girdiğinde aldığı oklarla öldüğünü, hemen yola çıktıklarından dolayı kuvvetlerinin çoğunun zırhının bulunmadığını, nitekim bazı okların kendi yanından geçip yere saplandığını, sağ cenahtan zırhına bürünmüş Kasım Bey'in hamlesiyle bir geçit bulunarak atlarla Hazaraların üstüne gidildiğini ve onların mukavemet gösteremeden kaçtıklarını kayda geçirir. Bu çatışmada başarı gösteren komutanlardan Kasım Bey'e Bengeş, Hatim'e Kur-Beyilik payesi ve Kipek Kulı Baba'ya da bir köy ihsan edilmiştir. Bu çarpışmada Sultan Kulı Çanak⁵⁹ kaçan Hazaraları kovalarken, bol kar nedeniyle patika yolların dışına çıkılmadığını kaleme alan Sultan Bâbü, yiğitleriyle birlikte Hazaraların kışlaklarının yakınındaki koyun ve at sürülerine yetişip ganimet diye almıştır. Bizzat kendisinin 400-500 kadar koyun ve 25 at topladığını, bunları Sultan Kulı ve bir kaç kişiyle aralarında taksim ettiklerini söyleyen müellif⁶⁰ Hazaralara karşı seferleri hakkında şunu yazar:

“İki defa ve bizzat akına iştirak ettim. Biri — budur. Bir defa da, bu Türkmen hazarası Horasan'dan gelmekte iken, akıncılar gidip, birçok koyun ve at getirdiler. Hazaraların aile ve çocukları yayan, karlı tepelere çıktılar. Biraz ağır davrandık. Vakit de geç olmuştu; geri dönüp, Hazaraların evlerine inildi. Bu kış kar fevkalade çok yağmıştı. Bu yerde, yolun dışında, kar atın tam sağ rısında idi. Gece nöbete çıkanlar, karın çokluğundan, sabaha kadar at üzerinde kalıyorlardı.

Ertesi gün dönüp Dere-i Hoş'un içinde, Hazaraların kışlağında konakladık. Oradan kalkıp, Cenglik'e inildi. Yârek Tagayı ve bazıları biraz geride kalmışlardı. Onlara, Şeyh Derviş'i okla vuran Hazaraları ele geçirmeleri emredildi. Kanları tutulmuş bu bedbahtlar bir mağarada imişler. Oraya gidip, duman salarak, yetmiş-seksen Hazarayı ele geçirdiler. Ekserisi kılıçtan geçirildi. Hazara seferinden dönüp, Nicrav'dan vergi toplamak niyeti ile, Baran'ın alt tarafındaki Ay-Toğdı civarına geldik.”⁶¹

59 Beveridge, bu komutanın adını Sl.Quli Chûnâq olarak belirtmiş ve tek kulaklı olduğunu ilave etmiştir. Bk. Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/252.

60 Arat, *Baburnâme*, 2/248-250, Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/251-252.

61 Arat, *Baburnâme*, 2/250-251, Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/253.

4. Türkmen Hazarasına İkinci Hücumu

Bâbü Kabil'i ikinci defa almak için Gûr vilayetinden Hazeracât üzeri 15-16 Ocak 1507'de yola çıktığında sırasıyla Çahçerân, Çerâğ, Havâl-Kutî, Köteli-i Zirrîn, Yek Evleng, Bamyân, Şirtû, Cenglik, Gûrbend, Eştergrâm, Kûh-ı Menâr, Bînî Mâhrû (Bîbî Mâhrû) ve Kabil'e varır.⁶²

Bu yolculuk esnasında Kotel-i Zerrîn'den Yeke çayırını geçtiklerinde Ramazan bayramını⁶³ kutlamanın akabinde, Bamyân'ı geride bırakıp Şibertu geçidi katedildikten sonra Cenglik'e varmadan inilen yerde kışlayan Türkmen Hazarasının⁶⁴ birkaç ağılı yağmalanır. Bunun üzerine diğerleri hane ve varlıklarını bırakıp, çoluk çocuklarını alarak, dağa çekildiklerini hikaye eden Bâbü Şah, ilerideki birkaç Hazaranın askerinin önüne geçip, attıkları oklarla adamlarının geçişine engel oldukları bilgisi geldiğinde hemen oraya gider. Buranın bir boğaz olmadığını gören Zâhirüddin Muhammed, birkaç Hazaranın bir yükseltiden ok atmaları nedeniyle birliklerinin hareket edemeyerek takılıp kalmaları üzerine, bunun üstesinden gelmek için buraya hücum emrini verir ve öz eleştiride bulunup kendi güçlerini sigaya çekmekten sakınmaz:

“Düşmanın karaltısını görerek, şaşkın ve hayran bir halde duruyorlardı. Ben yetişerek, sur'atle o tarafa yürüdüm ve: — “Yürüyün! yürüyün!” — diye, ileri atıldım; niyetim halkı sur'atle harekete getirmek ve düşmanla çarpışmaktı. Halkı teşvikle öne geçtim, fakat hiç kimse sözüme aldırmadı. Ne bende zırh ve silah ve ne de atta zırh yoktu; yanımda yalnız ok ve yay vardı. Ben yürüdüm, diğerleri yerlerinden kıpırdamadı; sanki düşman bunları öldürmüştü. Sen adamları tehlike anında canını koruması için beslersin, yoksa adamlarının durup, beyinin yürütmesi ve onların asude kalıp, beyinin eziyetlere katlanması için değil. Böyle bir hizmetkarın ne faydası vardır; o ne işe yarar ve ne de aşa katkı olur. Nihayet at saldırdım ve ileri yürüdüm; atı sürerek, tepeye tırmandım. Beni görüp, diğerleri de yürüdüler; yalnız korkaklar geride kaldı. Yetişerek, dağa tırmandık; düşmanın okuna bakmadan, tepeye çıktık. Bazan yaya, bazan atlı olarak, cür'etle ileri yürüdük. Düşman da tepeden ok atıyordu; zor görünce, bırakıp kaçıverdi. Hezâreyi kovalayarak, dağa çıktık; kır ve dere-de onları, geyik gibi, avladık. Önümüze çıkanları geyik gibi vurduk; mal ve

62 Arat, *Baburnâme*, 2/304-309, Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/308-312.

63 Ramazan bayramı Bâbü'nün 24'ncü yaş günü 14 Şubat 1507'ye tekabül etmektedir. bk. Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/311.

64 Beveridge buraya “Türkmen Hazaralarına İkinci Saldırı” alt başlığını ilave etmiş. bk. Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/311.

koyunlarını yağma edip, paylaştık. Türkmen Hezâresini kırarak, adamlarını bendettik; erkeklerini ele geçirdik, kadın ve çocuklarını esir ettik.”⁶⁵

Burada da Hazaraların koyunlarına el koyduğunu tekrarlayan Bâbü, bayır, dere ve kırsalı aşır Hazaraların koyunlarını ve atlarını önlerine katarak Timur Bey'in mekanına vardıklarını, Türkmen Hazaralarından 14-15 asinin ve önde gelen eşkıyalardan birkaç kişinin ele geçirildiğini; inilen yerde bütün asilere ve eşkıyaya ibreti alem olmak üzere, muhtelif işkence ve eziyetlerle canlarının alınmasını düşünmüş olduğunu, lakin Kasım Bey'le karşılaştığında onun yersiz merhamet gösterip, onları serbest bıraktığını fark edince bütün esirlerin salıvermesini emrettiğini hikaye eder. Ancak Sultan Bâbü kötülere merhamet göstermenin, iyi insanlara karşı fenalık yapma anlamına geldiğinin altını çizmekten imtina etmemiş ve isim vermeden Sadi Şirazî'den şu alıntıyı yapmıştır:

Çorak toprak sümbül yetiştirmez; işini ve tohumunu bu toprakta ziyan etme.

Fena insanlara iyilik etmek, iyilik edenlere karşı fenalık etmek gibidir.⁶⁶

Türkmen Hazaralarına karşı yapılan bu hamleden bilistifade, Sultan Sencer Barlas ve Muhammed Hüseyin Mirza'nın Kabil'deki bütün “Moğulları” etrafına toplayıp Mirza Han'ı sultan olarak ilan ettiği ve Kabil'i kuşattığı haberi duyulunca, bu gaileyi defetmek maksadıyla geri dönülür.⁶⁷

5. Hazara ve Neküderî İlişkileri

Kaynaklar Hazaralarla Neküderî güçleri arasındaki geçişkenlik ve bağlantısallıktan bahsetmişlerdir. Bazı görüşlere göre Neküderîler, aslında Hazaralardan başka bir kavim olmayıp, sadece komutanlarından ötürü bu ismi almışlardır. Neküder'in Çağatay şehzadelerinden biri olduğu belirtilmektedir.⁶⁸

Reşîdüddîn, Hazaraları Neküderîler diye tanımlayarak, 1278-79 (h.677) kışında bu unsurların iki bin civarında süvariyle Fars vilayetine hücum ettiğini ve Şiraz kentinin kapılarına dayandığını belirtir. Neküderîlerin komutasını

65 Arat, *Baburnâme*, 2/309; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/312. Arat Bâbü'ün bu hissiyatını nesir olarak aksettirirken, Beveridge ise bu anlatımı şiir biçimiyle kayda geçirmiştir.

66 Şeyh Sâdî-î Şirazî, *Bostan ve Gülistan*, trc. Kilisli Rifat Bilge (İstanbul: Meral Yay. 1980), 329.

67 Arat, *Baburnâme*, 2/308-311; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/311-314.

68 el-Herevî, *Târîhnâme-i Herat*, 331-333.

1299-1300 (h.698) yıllarına kadar Bucay'ın oğlu ve Çağatay'ın torunu Abdullah üstlenir. Ondan sonra yerine geçen Barak'ın oğlu Duva da 1301'de (h.680) Fars'a akınlar yaparak Âbâkâ Han'ın bayrağını Şam'a kadar taşıma becerisini gösterir.⁶⁹

Tarihçi Vassaf ise Neküderîlere eserinde müstakil bir bölüm ayırır. “Neküder Ordusu'nun Fars'a Hücumu”nda Sistan ve Fars eyaletindeki faaliyetlerinden bahseder.⁷⁰ Emir Timur'un tarihçisi Yezdi de Neküderîlerden bahisle onların Mısır'a yapılan seferde ordu safında kahramanlıklar gösterdiğine işaretle eder.⁷¹

Nitekim Bâbü'r de Hazaraların Neküderîlerle birlikte aynı mekanı ve coğrafyayı paylaştığını ifade eder. Kunduz vilayetindeki Hüsrev Şah'ın kabilelerini zikrederken Hazara ve Neküderîleri birlikte anar.⁷² Bu iki toplumu Kabil'den batısındaki Gur'a kadar uzanan dağlık bölgenin yani Hazaracat'ın sakinleri olarak kaydeder.⁷³ Babür Kabil ve çevresindeki yaşayan kavimleri anlatırken tekrar Hazara ve Neküderîleri birlikte zikreder. O, Kabil ili ve çevresindeki ova ve ırmaklarda Aymak Türkü, Arap, Peşai, Peraci, Tacik, Birkî ve Afgan (Peştûn) kabilelerin yaşadığını, batıdaki dağlarda iskan eden bazı kabilelerin Moğolca konuşan Hazara ve Neküderîler olduğunu ekler.⁷⁴ Keza Gûr ve çevresinde de Hazara ve Neküderîler birlikte anılmışlardır. Hüseyin Mirza, komutan Zünnûn Argun'a Gûr ve Neküderîleri verir. “O elindeki 70-80 adamıyla yığınlar halindeki Hazara ve Neküderîleri iyice mağlup etti. Hezâre ve Neküderîleri okadar az adamlarla yola getiren kimse olmamıştır.”⁷⁵ Babür, Herat'ın düşmana karşı savunmasında (1507) Muhammed Burunduk beyin “bütün Hazara ve Neküderî askerlerini de toplayıp, hazırlıklı yürüsünler.” dediğini kaydeder.⁷⁶

Bu iki zümrenin benzeşmesi ve aynı bünyeden geliyor olmasının başka bir mesnedi de aynı dili konuşuyor olmalarıdır. Afganistan'ın çoğulcu kültürel

69 Hemedânî, *Câmi'ü't-tevârih*, 2/1108-1109.

70 Vassâf, *Târîh-i Vassâf*, 116-117.

71 Yezdi, *Zafernâme*, 540.

72 Arat, *Baburnâme*, 2/194; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/196.

73 Arat, *Baburnâme*, 2/197; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/200.

74 Arat, *Baburnâme*, 2/203; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/207.

75 Arat, *Baburnâme*, 2/269; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/274.

76 Arat, *Baburnâme*, 2/323-324; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 2/326.

ve etnik yapısına vurgu yapan Sultan Bâbü, bu meyanda benzeşmeyi şöyle aktarmaktadır:

“Kabil vilayetinde muhtelif kavimler vardır; dere ve ovalarda — Türk Aymak ve Araplar; şehrinde ve bazı köylerinde — şartlar; bazı (131 b) köylerinde ve vilayetinde— Peşai, Peraci, Tacik, Bereld ve Afganlar ve Gazne dağlarında da, Hazara ve Neküderîler otururlar. Hazara ve Neküderîler arasında bazı kabileler Moğul dilini konuşurlar. Şimal-i şarkisindeki, Kettur ve Gebrek gibi, dağlık arazi, Kafiristan; cenubu ise, Afganistan’dır.”⁷⁷

Bâbü Şah, Kabil vilayetinde Türkçe, Farsça, Arapça, Peştuca, Moğolca, Peşai, Hintçe, Bereki, Gibri, Bereki ve Lamgan lisanının bulunduğu 11-12 dilin konuşulduğunu ve bu çeşitliliğin başka bir yerde görülmediğini kaydeder.⁷⁸ Tarihsel Horasan coğrafyasındaki çoklu kavmi yapıya da işaret eden Zâhirüddin Muhammed Şah, bu havzada Türk, Moğol, Peştün, Hazara, Ahşam ve Aymak gibi muhtelif kavim ve ulusların yaşadığını serdedir.⁷⁹

6. Kabil ve Çevresindeki Hazaralar

Kabil ve çevresindeki Bamyân ile Gazne vilayetlerindeki Hazara varlığının üzerinde duran Bâbü’ün bu dönemin coğrafik, etnografik, askeri ve siyasi durumuyla ilgili kıymetli aktarımları araştırmacılara yeni ufuklar açmaktadır.

Gurbend’den Gur vilayetine giden dereler ve vadilerin başlarını Hazaralar mesken tutmuşlardır. Gurbend dağlarında gümüş ve lacivert madenler bulunur, dağlar arasındaki Kürre-i Tâzikân ve Deşt-i Şeyh ovalarına yazın Aymaklar ve Türkler gelirlermiş.⁸⁰ Bâbü maiyetiyle birlikte Gûr’dan Kabil’e kışın dönerken vilayetin merkezi Çağçerân’da Hazara rehber tutmak zorunda kalır. Bu seferinde zorlu kış şartlarıyla karşılaşan ve çok meşakkat çeken Sultan Bâbü’ün ağzından şu dize dökülür:

“Dünyanın benim görmediğim bir cevr ve cefası kaldı mı;
Hasta gönlümün çekmediği bir dert ve belası kaldı mı?”⁸¹

77 Arat, *Baburnâme*, 2/203; Beveridge, *Bâbur-nâme*, 1/207.

78 Arat, *Baburnâme*, 2/203; Beveridge, *Bâbur-nâme*, 1/95.

79 Arat, *Baburnâme*, 2/296; Beveridge, *Bâbur-nâme*, 1/300.

80 Arat, *Baburnâme*, 2/210; Beveridge, *Bâbur-nâme*, 1/214. Arat dağların ismini Gurbend olarak verirken, Beveridge buna Hindi Kuş demiştir.

81 Arat, *Baburnâme*, 2/304-305; Beveridge, *Bâbur-nâme*, 1/308.

Bâbü Hazaraların Gazne'de göçebe olarak Afganlılarla (Peştunlar) birlikte yaşadıklarını yazar.⁸² Horasan ve Semerkand'daki konar göçerlerin Türk ve Aymaklar olması gibi, Kabil'de de bu kesimi Hazara ve Peştunların teşkil ettiğini, Hazaraların en büyük kesiminin Sultan Mesud Hazarası ve Peştunların ise Mehmedler (Mohmandlar) olduğunu kayda geçirir.⁸³ Hindistan'ın fethinden sonra burada kalmak isteyip Afganistan'a dönen Hoca Kelân'e Babur Şah, Gazne, Gerdiz ve Sultan Mesud Hezâresini (1526'da) ihsan eder.⁸⁴ Zâhirüddin Muhammed Şah, oğlu Hümâyün'a ihsan ettiği Nilab ve Karluk Hazarasından da bahsetmektedir.⁸⁵

Kabil'in etrafı sayılabilecek Gazne'nin Kabil'den daima daha ucuz olduğunu vurgulayan Sultan Bâbü, göçebelerinin Hazaralar ve Afganlardan (Peştunlar) teşkil ettiğini kaydederek şunları ifade eder: "Ahalisi Hanefî mezhepli, temiz itikatlı ve Müslüman bir halktır. Üç ay oruç tutanları çoktur. Aile ve kadınları çok mahfuz ve kapalıdır."⁸⁶

7. Hindistan Fethinde Hazaralar

Afganistan coğrafyasına istikrar ve emniyet getirdikten sonra Hindistan'a doğru güneye yönelen Bâbü'nün ordusundaki çeşitli kavimler arasında Hazaraları da görmekteyiz. Hindistan'da muhtelif kaleler Hazaraların sorumluluğuna bırakılır. Bihre (Bhira) ile Sind nehri arasındaki bölge ve vilayetlerde sakin milletler meyânında Karluk Hazarası da bulunur.⁸⁷

Babur Hindistan fethine çıktığında ordusunda Afgan (Peştun) ve Hazara birlikleri de mevcuttu. Bu birlikler muhkem Ginguta kalesini kuşatıp ele geçirdiler.⁸⁸ Ravi nehri civarındaki Milvet kalesi 1526'da alındığında buraya Muhammed Ali Ceng atanır ve Hazara ve Peştunlardan iki yüz savaşçı kalenin korunması için bırakılır.⁸⁹ Sultan Bâbü 22 Mayıs 1526 (28 Receb

82 Arat, *Baburnâme*, 2/214; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/218.

83 Arat, *Baburnâme*, 2/218; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/221.

84 Arat, *Baburnâme*, 3/480; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/221.

85 Arat, *Baburnâme*, 2/369; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/391.

86 Arat, *Baburnâme*, 2/214; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/218.

87 Arat, *Baburnâme*, 2/370; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 1/392-393.

88 Arat, *Baburnâme*, 3/419; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 2/457. Beveridge, bu Hazaraların İndus nehrinin doğusundaki Hazara bölgesinden olduklarını dipnotta belirtir.

89 Arat, *Baburnâme*, 3/423; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 2/461. Beveridge Hazaraları zikretmesizin sadece Afganlardan bahseder.

932) Perşembe günü Agra'yı fethettiğinde buradaki hazineyi ordusuna dağıtarken Afgan, Hazara, Arap ve Beluç askerlerine rütbelerine göre taksim eder. Bu askerler arasında Afgan, Hazara, Arap, Belûç ve diğer kavimler de bulunur.⁹⁰ Bâbü'r'ün, ordusunda muhtelif kavimlerden asker bulundurması, şartların gerektirdiği bir zorunluluk olduğu kadar, imparatorluk olmanın da bir nişanesidir. Keza kendisine karşı çıkan Hazara ve Peştûnları önce yendikten ve egemenliği altına aldıktan sonra, bir biçimde onlardan istifade etmeyi de başarmıştır.

Dilaver Han "...biz Milvet'i aldıktan üç-dört gün sonra, Milvet civarında bize gelip, mulazemet etti. Alem Han ile Hacı Han, Şetlut suyunu geçerek, Dun ile Deşt arasındaki dağda Gingute adlı bir müstahkem kurgana gelip girerler. Bizim akıncılar, Afgan ve Hazaralardan gelerek, bunları muhasara ederler. Böyle bir müstahkem kurganı tam ele geçirmeleri yaklaştığı zaman, akşam olur."⁹¹

"(10 Ocak 1526)...Milvet kurganı Muhammed Ali Ceng-Ceng'in uhdesine verildi. O kendi tarafından büyük kardeşi Argun'u, bir miktar yiğitle, orada bıraktı. Hazara ve Afganlardan iki yüz kadar adam kurgana yardımcı tayin edildi. Hoca Kelan, Gazne şaraplarından birkaç deve yükletmişti. Hoca Kelan'ın yurdu, kurgana ve ordugaha nazır bir tepede bulunuyordu. Orada sohbet yapılıp, bazıları şarap, bazıları da rakı içtiler. Güzel bir sohbet oldu. Oradan kalkıp, Milvet'in geçitlerle dolu küçük dağlarından aşarak, Dûn'a geldik. Hindistan dilinde dereye dûn derlermiş. Hindistan'da bir akar su bu Dûn'dadır. Dûn'un etrafında birçok köyler bulunmaktadır. Burası, Cival'in pergenesi imiş. Dilaver Han onların dayıları oluyor. Dûn güzel bir vadidir. Irmağın etrafı çayırdır. Bazı yerlerinde pirinç ekilmiştir."⁹²

Bâbü'r Sultan, Kabil'den Hindistan'ı almak için sefere çıktığında beraberinde bulunan ve yararlı hizmetler gösteren Hoca Kelân, Agra'nın fethinden bir iki gün sonra burayı istemeyerek Afganistan'a geri dönmek isteyince Gazne, Gerdiz ve Sultan Mes'ûdi Hazarasını ona hediye eder.⁹³ Babur Sultanı Şah Ekber zamanında Kabil komutanı olan Kasım Han'ın unvanı "Şahmana-

90 Arat, *Baburnâme*, 3/477; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 2/522. Arat'ın tercümesinde, Hazara kelimesi yerine sehven "hezane" diye ifade edilmiş.

91 Arat, *Baburnâme*, 3/419. Beveridge, bu kişilerin muhtemelen İndus nehrinin doğu bölgesinde kâin Hazaradan olduğunu yazar. bk. Beveridge, *Bâbur-nâma*, 2/457.

92 Arat, *Baburnâme*, 3/423; Beveridge, Hazaraları burda zikretmez ve sadece "Afganlılardan 200-250 kişinin yardımı geldiğinden" bahseder. bk. Beveridge, *Bâbur-nâma*, 2/461.

93 Arat, *Baburnâme*,3/480; Beveridge, *Bâbur-nâma*, 2/525.

rai Horasan” idi. Adı geçen Agra kalesinin yapımına 1587’de (h. 995) nezaret etti. O, 1589’da (h.997) Kabil Valiliğine yani Şahmanarai Horasan görevine nasbedildi. Onun süslü köpekleri Kabil ve özellikle Ravalpindi’nin kuzeyindeki Hazara bölgesinden gelir.⁹⁴

Sonuç

Büyük devlet adamı Bâbü’ün yaşadığı dönemi çok iyi tahlil ederek tarihimize ve kültürümüze muazzam biçimde büyük katkılar sağladığı bir hakikattir. Aynı zamanda *Siyasetnâme* addedilebilecek hatıratı sayesinde, Hazaraların müstakil bir hüviyete bürünmesi ve Afganistan tarihinde önemli bir yer teşkil etmesinin ilk emarelerinin görülmesi imkânı elde edilmektedir.

Hazaralar, Moğolların Afganistan coğrafyasından çekilmesinden sonra varlıklarını ve kimliklerini korunaklı, güvenli ve sert koşullara sahip Hazaracat sayesinde koruyabilmiştir. Bağımsızlıklarını koruma saiki ve çevreyle fazla etkileşime girmekle maksadıyla egemen Sünni inancın hilafına Şiiliği çoğunlukla benimsemişlerdir.

İlk dönem İslam kaynaklarının Hazaracat bölgesine yaptıkları göndermeler misali, *Bâbü’r-nâme*’de de bu coğrafyanın zorluğu ve meşakkatinden sıklıkla bahsedilmiştir. Bâbü’ Şah Hindistan’a gitmeden önce Amuderya’dan Kabil’e geldiğinde ve burada bulunduğu dönemde, isyan eden ve kendi yönetimine karşı çıkan Hazara unsurlara karşı müteaddit seferlere çıkmıştır. Ancak bu girişimler Babür Devleti’nin Hazaracat’ta kesin egemenliği ve yönetimiyle sonuçlanmamıştır. Bâbü’ Şah, ordunun ihtiyacı nedeniyle daha önce saldırılar yaptığı Hazaraları, Hindistan fethinde güçlerinin arasına yerleştirebilme becerisini de serdetmiştir.

Hülagu’dan 19’ncü asrın sonlarına kadar hiçbir gücün hakimiyeti altına alınamayan Hazaraların en büyük desteği, buldukları haşin coğrafyadır. Günümüzde dahi bu bölgede seyahat çok meşakkatlidir. Bir-bir buçuk saatlik mesafede kat edilmesi gereken bir yolculuk beş-altı saatte ancak alınabilmektedir. Kar yağdığında yer yer anayollar dahil yolların ekseriyeti ulaşıma kapanabilmektedir. Ayrıca bir imparatorluğa dönüşen Bâbü’ Hanedanının Hazaraları Türk unsuru sayması, Hazaracat’ın zengin bir üretim ve verim merkezi olmaması, coğrafyalarında özgürce yaşama imkanına kavuşmuş olmalarından ötürü Hazaraların da devlete karşı çıkmamaları, burada doğrudan Babür egemenliğinin kurulmamasının sebeplerinden addedilebilir.

94 Abul Fazl ‘Allamî, *Ain-i Akbarî*, trns. H. Blochman (Calcutta: 1873), 1/290.

Hazaracat'a Türk olmayan unsurların 19'ncü asrın sonlarına kadar sokulmaması ve burada yaşayamaması, Hazaraların kendilerini Türk asıllı görmelerinin bir tezahürü biçiminde tezekkür edilebilir.

Günümüzde Hazaralar Şii, Hanefi ve İsmaili mezhepler etrafında öbekleşirken, Zâhirüddin Muhammed Şah'ın bu kesimin inanç yapısından bahsetmemesi dikkat çekicidir. Hatıratında çok ender olarak mezheplere vurgu yapan Sultan Bâbü'rün, ancak Gazne'yi tavsif ettiğinde "ahalisinin Hanefi" olduğundan bahsetmesi, Sünni Hazaralara işaret olarak mütalaa edilmesi imkan dahilindedir.

Muhtelif coğrafyalarda kâin Türk dünyasından ve akraba toplumdaki neset edip Müslüman uluslar arasında yerini alan Hazaraların kimliği ve tarihsel süreci hakkındaki tartışmalar, Afganistan'da günümüzde dahi sıcaklığını korumaya devam etmektedir. Denilebilir ki Bâbü'r Şah sayesinde, Hazaraların bünyelerinde barındırdığı çoklu yapı ve özelliklerin anlaşılması yolunda perde biraz aralanmış duruma gelmektedir.

Kaynaklar/References

- 'Allamî, Abul Fazl. *Ain-i Akbarî*. trns. H. Blochman. Calcutta, 1873.
- Akün, Ömer Faruk. "Bâbürnâme." *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: TDV Yayınevi, 1991. 4/ 404-408. Erişim 12 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/baburname>
- Arat, Reşit Rahmet. *Baburnâme –Babur'un Hatıratı-*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- Baydemir, Hüseyin. "Bâbürnâme'de Folklorik ve Etnografik Unsurlar". *Gazi Türkiyat*. 1/7 (2010), 107-134.
- al-Balâdhuri, İmam Abu'l-Abbas Ahmad ibn Jabir. *Futûh Al-Buldân*, trc. Francis Clark Murgotten. New York: Columbia University, 1924.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Fütûhu'l-büldân Ülkelerin Fetihleri*, trc. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- el-Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Bağdâdî. *Fütûhu'l-büldân*. Kahire: Mevsû'ât Matbaası, 1901.
- Beveridge Anette Susannah. *The Bâbur-nâma in English (Memoirs of Bâbur) Translated from the original Tuki Text of Zahiru'd-din Muhammad Bâbur Pâdshâh Ghazi*. London: Luzac Co., 1922.
- Beveridge, Anette S.. *The History of Humâyûn (Humâyûn-nâma)*. London: Royal Asiatic Society, 1902.
- İbnü'l-Cevzî, Sibt (Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî (581/1186 -654/1256). *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*. Beyrut: er-Risâletü'l-â'lemiyye, 2013.
- Dihhudâ, Ali Ekber. *Lugatnâme*. ed. Muhammed Muîn – Seyyid Cafer Şehîdî. Tahran: Tahran Üniversitesi, 1998.

- Geographical Names. “Jangalak: Afghanistan”. 7.11.2017. https://geographic.org/geographic_names/name.php?uni=-4800533&fid=17&c=afghanistan
- Hemedânî, Reşîdüddîn Fazlullâh. *Câmi'ü't-tevârih*, yay. Muhammed Ruşen – Mustafa Musevî. Tahran: Elburz Yayınevi, 1373/1994.
- el-Herevî, Seyf b. Muhammed b. Yakub. *Târîhnâme-i Herat*. tsh. Gulamrıza Tabâtabâimecd. Tahran: İntişârât-ı Esâtîr 1383/2005.
- Herevî, Muhammed Yusuf Riyazî. ‘*Aynu'l-vekayi' Tarih-ı Afganistan der Salhayı 1207-1324*. nşr. Muhammed Asıf Fikret Herevî. Tahran: İntişarat-ı Mahmud Afşar Yezdî 1990 (1369)).
- Firdevsî. *Şehnâme*. trc. Necati Lugal. İstanbul: MEB Yayınları, 1994.
- Jahn, Karl. “Cihan Tarihiçisi Olarak Reşîdüddin.” *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*. ed. Zeki Velidi Togan. 3 (cüz 3-4) / 227-236. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1966. Erişim 9 Kasım 2021 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/13046>.
- Leyden, John – William Erskine. *Memoirs of Zehîr-ed-dîn Muhammed Bâbur Emperor of Hindustan Written by himself, in the Cahaghatâi Tûrki*. London: Oxford University Press, 1921.
- Mousavi, Sayed Askar. *The Hazaras of Afghanistan an Historical, Cultural, Economic and Political Study*. London: Curzon Press, 1998.
- Narayanan, Divya. *Cultures of Food and Gastronomy in Mughal and post-Mughal India*. Heidelberg: Heidelberg Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2015. Erişim tarihi 25 Mart 2022 http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/19906/1/Pub_Diss_Narayanan_07.12.2015_F.pdf;
- Price, David. *Chronological Retrospect or Memoirs_of_the Principal Events of Mahommedan History from Death of the Arabian Legislator to the Accession of the Emperor Akbar and the Establishment of the Moghul Empire in Hindustan from Original Persian Authorities*. London: 1821.
- Singh, Shakesh K. *The Origin and Evolution of the Mughlai Cuisine in North India*. Erişim 25 Mart 2022 https://www.academia.edu/38225634/mughlai_cuisine_origin_and_evolution_Shakesh_Singh_docx
- Qodirovna, Teshaboyeva Ziyodakhon. “Scientific Theoretical Study of "Baburname" and Its' Translations into the World Languages.” *Journal of Critical Reviews*. 7/3 (2020), 416-424. Erişim 12 Temmuz 2022. <http://www.jcreview.com/issue.php?volume=Volume%207%20&issue=Issue-3&year=2020>
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedânî.” *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/19-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2008. Erişim 10 Kasım 2021. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/35/C35011380.pdf>
- Şâmî, Nizameddin. *Zafernâme Târîh-i Futûhât-ı Emîr Tîmûr Gûrkânî*. yay. Penâhî Simnânî. Tahran: İntişârât-ı Bâmdâd, 1984 (1363).
- Şeyh Sâdî-î Şîrazî. *Bostan ve Gülîstan*. trc. Kilisli Rifat Bilge. İstanbul: Meral Yay. 1980.
- Timurhanof, Lütfü. *Târîh-i Milliyi Hazara*. trc. Aziz Tuğyan. Kum: İntişarat-ı İsmailiyan, 1993 (1372).
- Yakut el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullah. *Mu'cemü'l-büldân*. Kahire: 1906.

630 • TÜRK ve İSLAM TARİHİNDE BİR SAYFA: BÂBÜRNÂME'DE HAZARALAR

Yezdî, Şerafeddin Ali (Ali b. Muhammed Emin Şemseddin Ali el-Kıreytî et-Tabesî). *Zafername-i Timurî*. thk. Seyyid Said Mir Muhammed Sadık. Tahran: İran Meclis Arşiv ve Müzeler Kütüphanesi. Erişim 12 Ocak 2016. http://ghbook.ir/index.php?option=com_mtree&task=viewlink&link_id=11206&lang=fa#

Yüce, Nuri. “Reşit Rahmeti Arat”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınevi, 1991. 3/336-337. Erişim 13 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/arat-resit-rahmeti>.